

<https://doi.org/10.62837/2024.6.189>

SEVİNC

HƏSƏNZADƏ

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Ayna Sultanova 5

sevinjhesenzade@mail.ru

TƏRCÜMƏ VƏ TƏRCÜMƏÇİLİK SƏNƏTİ XÜLASƏ

Tərcümə tədqiqatları həm proseslərə, həm də mətnlərə əsaslanan tərcümə elmidir. Bu elm tərcümənin problemlərini, onun formalaşması və inkişafının əsas mərhələlərini, nəzəri əsaslarını - ümumi və xüsusi, tərcümə prosesinin metodologiyasını və texnikasını öyrənir. Tərcüməçilik eyni zamanda bu prosesdə tərcümə bacarığının formalaşmasını və şifahi və yazılı formada informasiyanı bir dildən digərinə ötürmək bacarığını da tədqiq edir. Beləliklə, tərcümə tədqiqatlarının aparıcı xüsusiyyəti iki dilli situasiyada nitq-dil fəaliyyətinin öyrənilməsidir. Bu zaman ünsiyyət prosesi (şifahi və/və ya yazılı) iki dil vasitəsi ilə həyata keçirilir. «Tərcümənin yazılı və şifahi olaraq iki forması mövcuddur. Şifahi tərcümə özü də "ardıcıl və sinxron" olaraq iki istiqamətdə tədqiq olunur. Hər iki tərcümə növü tərcüməçidən hər iki dili mükəmməl bilmək, aidiyyəti olan sahə üzrə geniş məlumat, müəyyən vərdişlər tələb edir. Bu tələblərlə yanaşı yazılı tərcüməni şifahi tərcümədən fərqləndirən bir sıra mühüm cəhətlər də mövcuddur.» (1, 34-35)

Açar sözlər tərcümə, tərcüməçi, inkişaf, nitq, vərdişlər, bilmək, mənbə

Tərcümə elminin yuxarıda qeyd olunan problemlərinə uyğun olaraq aşağıdakı əsas bölmələri mövcuddur: 1. İnsan cəmiyyətinin inkişafı, onun maddi və ruhi mədəniyyəti, siyasi və iqtisadi əlaqələri ilə bağlı tərcümənin yerini, rolunu və təkamül mərhələlərini araşdıran, habelə tərcümə təfəkkürünün və milli tərcümə ənənələrinin formalaşması və inkişafı prosesini tərcümənin müvafiq mənbələrinin - tərcümənin tarixi abidələrinin və onların müəlliflərinin təhlili əsasında öyrənilən tərcümə tarixinin araşdırılması. 2. Tərcümənin ümumi nəzəriyyəsi, yəni janr, forma, növ və leksik materialın xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, bütün sahələri əhatə edən tərcümə üçün ümumi olan problemlərlə məşğul olmaq. Məhz buna görə də bəzən deyilir ki, tərcümənin ümumi nəzəriyyəsinin mövzusu TƏRCÜMƏ UNIVERSALS (latınca: Universalis – universal) olur. Bu termin dilçilikdən götürülmüşdür. Burada universallar dedikdə bütün dillərə xas olan xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur.

3. Tərcümənin xüsusi nəzəriyyələri. Bu nəzəriyyənin mövzusu tərcümə olunan materialın (bədi və xüsusi mətnlərin), tərcümənin müxtəlif forma və növlərinin (həm şifahi, həm də yazılı), kompüter vasitəsilə digər dillərə tərcümə edilməsinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsidir.

4. Tərcümə metodologiyası, yəni tərcümənin ümumi və konkret nəzəriyyələri ilə əldə edilmiş biliklər əsasında tərcümənin əsasını öyrətməkdir.

5. Digər bir problem, tərcümə edilən mətnin təhlili və onun mənbə mətninə adekvatlıq dərəcəsinin dilçilik, bədii, estetik və digər nöqtəyi-nəzərdən müəyyən

edilməsi ilə bağlıdır. Tərcümə tədqiqatlarının bu sahəsi daha çox bədii tərcümə nəzəriyyəsi ilə sıx bağlıdır. Tərcümənin inkişaf tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. O, ayrı-ayrı xalqların mədəniyyətinin və bütövlükdə dünya mədəniyyətinin tarixində həmişə əhəmiyyətli rol oynamışdır. XX əsrin ortalarından başlayaraq beynəlxalq əlaqələrin getdikcə güclənməsi tərcüməçilik elminin də inkişafına təkan vermişdir.

Tərcümə prosesi (və onun nəticəsi) ikidilli situasiyada həyata keçirilir. **Əgər dil cəmiyyətin təbii olaraq mövcud olan kommunikativ sistemdirsə və nitq informasiyanın ötürülməsi prosesində dilin fəaliyyətidirsə, o zaman tərcümə başqa dilin vasitəsi ilə verilmiş nitq işində olan informasiyanın ötürülməsidir.**

İkidilli vəziyyətdə kommunikativ fəaliyyəti həyata keçirən tərcüməçi eyni vaxtda iki müxtəlif işarə sisteminin kodlarında onun tərəfindən işlənmiş informasiyanı kodlayır və dekodasiya edir. Buna görə də tərcümə prosesi ikidilli vəziyyətdə psixolinqvistik fəaliyyətin mürəkkəb növü hesab edilə bilər.

Biz yuxarıda tərcümə prosesini ikidilli situasiyada baş verən dil ünsiyyəti aktı, yəni dillərarası tərcümə kimi nəzərdən keçirdik. Lakin müxtəlif situasiyalarda və sferalarda gündəlik ünsiyyət prosesində informasiyanın ötürülməsi monolinqvativ vəziyyətdə, yəni eyni dildə baş verir. Hər cür monolinqvizm şəraitində intralinqvisual tərcümə hər zaman, daim həyata keçirilir

Intralinqvativ tərcümə bir funksional üslubdan mətnin rekodlaşdırılması, bir xanaya qədər, eyni dildə retelling, eksposition, mətnin uyğunlaşdırılması və s.

Həm intralinqvistika, həm də intersemit tərcümələr, xüsusi fenomenlər kimi, bir neçə anda dillərarası tərcümə ilə təmasda olur və sonrakı dövrlərdə əmələ gələn qanunları daha yaxşı anlamağa imkan verir. İnsanlar arasında ünsiyyət ünsiyyətin müxtəlif sosial vəziyyətləri çərçivəsində baş verir. Bu ünsiyyət aktına daxil olan insanlar tərəfindən yaradılır. Ona görə də müxtəlif sosial vəziyyətlər çərçivəsində ünsiyyət qurmağı öyrənmək insanların hərəkətlərinin motivlərini təhlil etməyi və dərk etməyi öyrənməklə bağlıdır. Ümumiyyətlə, insan həyatında nitq fəaliyyətinin yeri və ona ən çox birbaşa təsir göstərən amillər nəzərə alınır. Bu problem təkcə insan hərəkətlərinin təhlil və başa düşülmə formalarından biri kimi yox, həm də potensial rəbitəçilərin ünsiyyət normaları ilə tanışlıq formalarından biridir. Tərcümə dillərarası ünsiyyət vasitəsidir. Tərcümənin daxilində təkcə dillərarası ünsiyyət deyil, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyət öz əksini tapır. Təsadüfi deyil ki, ayrı-ayrı dövrlərdə yaşamış filosoflar tərcümə sənətini yüksək qiymətləndirmiş, onun qarşılıqlı mədəni əlaqələrin inkişafında xüsusi rolu olduğunu vurğulamışlar. Buna görə də tərcüməni “xalqlar arasında mənəvi körpü” adlandırmışlar. Tərcümə mürəkkəb proses olduğundan tərcüməçilər bir sıra problemlərlə üzləşə bilər. Bu çətinliklərdən bəzilərinə nəzər yetirək:

Tərcümənin əsas problemlərindən biri mətnin tam mənasını və məqsədini anlamaqdır. Dil elə bir mürəkkəb sistemdir ki, çox vaxt bir dildə olan söz və ya ifadənin digər dildə tam ekvivalenti olmur. Bu da, öz növbəsində, tərcüməçilər üçün mənanı çatdırmaqda çətinlik yaradır. Hətta idiom kimi sadə ifadələri belə tərcümə

etmək çətinlik yarada bilər, çünki idiomlar istifadə olunduğu kontekstdən asılı olaraq fərqli mənalara malik ola bilər.

«Tərcümənin digər problemi mətnin yazıldığı mədəni və tarixi kontekstdir. Fərqli mədəniyyətlərin fərqli dəyərləri, inancları və ənənələri var. Tərcüməçilər dəqiq tərcümələr hazırlamaq üçün mədəniyyətlərarası nüansları başa düşməyi bacarmalıdır. Məsələn, bir mədəniyyətdə güləli olan zarafat başqa bir dildə yumoristik olmaya bilər və yaxud bir dildə nəzakətli sayılan ifadə başqa dildə yersiz və ya təhqiredici ola bilər. Buna görə də tərcüməçi tərcümə zamanı istifadə olunan hər 2 dilin normaları ilə yanaşı mədəniyyətinə də yaxından bələd olmalıdır.» (2,56)

Texniki və ya xüsusi sahəyə aid mətnlərin tərcüməsi də problem yarada bilər. Bu tip mətnlərdə çox vaxt xüsusi dil, jargon və ya abreviaturalardan istifadə edilir ki, bu da fon biliyi olmayan tərcüməçinin işini çətinləşdirir. Belə hallarda mətn sözügedən sahə üzrə mütəxəssislərin fikrini tələb edir. Qeyd etməliyik ki, tərcümə prosesində tərcüməçi bir sıra çətinliklərlə üzləşir. Bu da tərcümə materialının mövzusunun, mətnlərdə yerli dialekt motivlərinin olmasından, materialın ümumi yoxsa terminoloji xarakter daşmasından asılıdır. «Tərcümə nəzəriyyəsinə dair mənbələrdə tərcüməşünaslığın ekvivalentlik, janr-üslub, pragmatika, konvensional normaları kimi normativ tələbləri diqqətə alınmaqla aşağıdakı əsas kateqoriyalarından bəhs olunur: ekvivalentlik kateqoriyası. Bu kateqoriyanın uyğunluq tipləri ekvivalent tərcümə, variant uyğunluğu və mətn uyğunluğudur; adekvatlıq – qeyri-adekvatlıq kateqoriyası. Bu kateqoriya ekvivalentlik kateqoriyasına oxşasa da, tam eyniyyət təşkil etmir. Belə ki, ekvivalentlik mətnin (orijinalın) tam, mükəmməl (tam dəyərli) tərcüməsi deməkdir. Adekvatlıq isə orijinala ən yaxın, orijinalın məzmununu kifayət dərəcədə ifadə edən tərcümə variantlarından biri mənasına gəlir;» (3, www.aydinyol.az)

Verilən mətnlər folklor xarakterli olarsa o zaman tərcüməçi tərcümə olunan və tərcümə edilən dilin mənsub olduğu xalqların folkloruna bələd olmalıdır. “Folklor” sözü ingilis dilindən digər dillərə keçib. Mənası “xalq müdrikliliyi deməkdir” Lakin xalqların folkloru müxtəlif olduğu üçün folklor nümunələrinin tərcüməsində özünəməxsusluq saxlanılmalıdır. Məsələn Azərbaycan folklorunun nümunəsi olan nağıllar belə başlanır” **Biri varmış biri yoxmuş**” İngilis dilində bu ifadənin qarşılığı tapılaraq ingilisdilli oxucuya çatdırılmalıdır. O zaman ekvivalent variantla müraciət olunur.

İngilis xalq nağılları isə belə başlanır “**Once upon time**”

Bu baxımdan hər bir xalqların özünəməxsus xüsusiyyətini saxlamaqla tərcümə prosesi aparılır.

Folklor nümunəsi kimi maraqlı doğuran ifadələrə frazeoloji birləşmələrə aid olan atalar sözləri də maraqlı kəsb edir. **Atalar sözləri-Proverbs- ekvivalent variantla tərcümə edilməlidir.**

Məsələn,

«**Out of mind out of sight**» - Gözdən uzaq köndən iraq (С глаз долой, из сердца вон)

«**Out of frying pan into the fire**» - Yağışdan çıxıb yağmura düşdük (Из огня да в полымя)

«**One swallow doesn't make summer**» -Bir çiçəklə yaz olmaz (Один в поле не воин)

«**Like father like son**» – Ot kökü üstə bitər (Яблоко от яблони далеко не падает)

Realiyalar- insan adları, toponimlər(yer adları, şəhər və kənd adları, milli mətbəx nümunələrinin adları)tərcümə olunmur. Belə hallarda onlar haqqında tərcümə olunan dillərdə izahat verilir.; **İçəri Şəhər**-İçəri Şahar (İnner City-the oldest part of Baku,castle, Старый город, Крепость); **Trafalqar Square**- Trafalqar meydanı, Трафалгарская площадь,-(Trafalqar meydanı Londonun mərkəzində, Milli İncəsənət Qalereyasının əsas giriş qapısı ilə üzbəüz olan əhəmiyyətli bir meydandır. Adını admiral Horatio Nelsonun komandanlığı altında britaniya donanmasının Fransa və İspaniya donanmalarını məğlub etdiyi Trafalqar döyüşündən götürmüşdür. İlk adı IV Uilyamın meydanı olmuşdur. Onun hazırkı adı Corc Ledvell Teylor tərəfindən irəli sürülmüşdür)

«**Tar**»- Tar, a long-necked string musical instrument; «**Puding**» - şirin krem, tort, keks, kokteyllər, sıyıq və s nəzərdə tutulur, əsas yeməkdən sonra çərəs-desert kimi təqdim olunur

General and Special English

«**Case**» There was a case on the road.(general English-“hadisə”)

• The first cases were sent into the hospital.(special English-“patients” medical-pasientlər)

• The wealthy widow Emily French was killed in her own home. Peter Simon was accused in killing of Mrs.French/ Detective Baxter investigated this case. (here “case”- is used as crimina, hüquq termini cinayət işi) Fame-

Helen put the portrait into *the frame* and hang it on the wall- general English(picture frame)

The **frame** refers to the stationary portion of a window unit that is affixed to the facade of a building.(architectural terminology)

Let see some terminology

Mathematics. Algebra

1	Arithmetic	Arifmetika	Арифметика
2	Arithmetical operation	Arifmetik əməl	арифметическое действие
3	algebraic expression	səbri ifadə	алгебраическое выражения
4	absolute value	mütləq qiymət,	абсолютная, велечина модуль числа

LAW

№	Terminology	Azerbaijan	Russian
1	To arrest	Həbs etmək	арестовать
2	To accuse	günahlandırmaq	осуждать
3	Court	Məhkəmə (binası, salonu)	Здание суда
4	Trial	Məhkəmə prosesi	Судебный процесс
5	Hearing	Cinayət işinin dinlənilməsi	Прослушивание судебного дела

ECONOMICS AND BUSINESS

1	Economics	İqtisadiyyat(fənn olaraq)	Экономика(как предмет)
2	Economical	Iqtisadi	экономический
3	Economy	İqtisadiyyat (economy of Azerbaijan)	Экономика (экономическое состояние)
4	Business	bizness	бизнес
5	Businessman	biznesmen	бизнесмен
6	Businesswoman	Biznesmen qadin	Деловая женщина
7	Business deal	Buzness danışıqlari	Деловая сделка
8	Business trip	Işgüzar səyyahət	Деловая командировка

Military Forces

1	Military forces	Hərbi qüvvələr	Военные силы
2	Army	Ordu	Армия
3	Armament	Silahlanma	Вооружатся
4	Disarmament	Tərkisilah olmaq	Разоружение
5	To fight	Döyüşmək, vurushmaq	Сражаться
6	Fighting	Döyüş	Сражение
7	A battle	Döyüş, savaş	Бой

ECOLOGY

1	Ecology	Ekologiya	экология
2	Environment	Ətraf mühit	окружающая среда
3	flora	flora (bitkilər aləmi)	флора(мир растений)
4	fauna	fauna (heyvanat aləmi)	фауна(мир животных)
5	forest	meşə	лес
6	field	tarla	поле

7	soil	torpaq	земля, почва
8	nature	təbiət	природа
9	natural	təbii	натуральный

(4,71-73)

РЕЗЮМЕ :

С.ГАСАНЗАДЕ

« ПЕРЕВОДА И ИСККУСТВО ПЕРЕВОДА»

Ключевые слова: перевод, переводчик, развитие, речь, навыки, знать, источник

Переводоведением называется наука о переводе как процессе и как тексте, исследующая проблемы перевода, основные этапы его становления и развития, его теоретические основы - общие и частные, методику и технику процесса перевода, формирование переводческих навыков и умений передачи информации с одного языка на другой в устной и письменной форме. Основная специфика переводоведения заключается в изучении речезыковой деятельности в двуязычной ситуации, когда процесс общения (устного и/или письменного) осуществляется средствами двух языков. Процесс перевода (и его результат) протекают в двуязычной ситуации, когда в процессе общения участвуют два языка, т. е. межъязыковой ситуации, то перевод еще можно определить как процесс межъязыкового преобразования или трансформации устного или письменного текста, предъявленного на одном языке, в текст (устный или письменный) на другом языке. Если язык представляет собой естественно существующую коммуникативную систему общества, а речь – это функционирование языка в процессе коммуникации для передачи информации, то перевод суть передача информации, содержащейся в данном произведении речи, средствами другого языка. Осуществляя коммуникативную деятельность в двуязычной ситуации, переводчик одновременно кодирует и декодирует обрабатываемую им информацию в кодах двух разных знаковых систем. Поэтому процесс перевода можно считать сложным видом психолингвистической деятельности в условиях двуязычной ситуации.

RESUME

S.HASSANZADEH

TTRANSLATION AND THE ART OF TRANSLATION»

Key words : translation, translator/interpreter, development, speech, skills, to know, source

Translation studies is an academic [interdiscipline](#) dealing with the systematic study of the theory, description and application of [translation](#), [interpreting](#), and [localization](#). As an interdiscipline, translation studies borrows much from the various fields of study that support translation. These include [comparative](#)

[literature](#), [computer science](#), [history](#), [linguistics](#), [philology](#), [philosophy](#), [semiotics](#), and [terminology](#).

A **theory of translation** is a multifaceted and interdisciplinary field that resides at the intersection of science and art. At its core, linguistic theory of translation involves the process of conveying the essence and intent of a source text from one language to another, bridging the gap between different languages and cultures.

Here are some key points about theories of translation:

Nature of Theory: Translation theories explore the fundamental principles and concepts underlying the translation process. They provide a framework for understanding how meaning is transferred across languages. **Application of Theory:** These theories guide translators in making informed decisions during the translation process. They offer insights into various aspects, such as equivalence, cultural context, and linguistic choices.

References

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение; Академия, Филологический факультет, Москва, 2012.
2. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение; М.: ЭТС - Москва, 2002.
3. Ə.Rəsulov, “Tərcüməşünaslığın nəzəriyyəsi”, www.aydinyol.az
4. A.Mammadova, T.Hassanova, S.Hassanzadeh, G.Salmanova, Your Memory Book, Baku-2023

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024
Rəyçi f.f.d, dosent Süleymanova T.T. (BSU)
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur